

12. Назаретян А.П. Беспредделен ли человек? // Общественные науки и современность.. – 1992. – № 5. – С. 176-185.
13. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. – К.: Геопринт, 2012. – 127 с.
14. Размышления в связи с выходом новой книги В.М. Межуева // Вопросы философии. – 2012. – № 2. – С. 104-112.
15. Рац М.В. Экология Природы или Экология Человека? // Общественные науки и современность. – 1999. – №3. – С.150-160.
16. Семашко Л.М. Сферный подход. Философия, демократия, рынок, человек. Методология, концепции, проектировки. – С-Пб.: Нотабене, 1992. – 368 с.
17. Стратегия выживания: Космизм и экология – М.:ЛКИ, 2013. – 304 с.
18. Человек и мир человека. – К.: Наукова думка, 1977. – 342 с.
19. Чешко В.Ф. Стабильная адаптивная стратегия Homo sapiens. Биополитические альтернативы. Проблема Бога. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2012. – 596 с.
20. Хайдеггер Мартин. Разговор на проселочной дороге. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
21. Эко Умберто. Имя розы. – СПб.: Symposium, 2006. – 640 с.
22. Эпштейн М.Н. Творческое исчезновение человека. Введение в гуманологию // Философские науки. – 2009. – № 2. – С. 91 – 105.

Киселев Н.Н. Сфера человеческого бытия: проблемы и перспективы.

В статье анализируются современные представления о антропосфере с учетом масштабных цивилизационных изменений, которые обуславливают антропологический кризис и ставят под угрозу будущее цивилизации.

Ключевые слова: антропосфера, ноосфера, природа, культура, человек, экология, этика.

Kiselev N.N. Sphere of human being: Issues and perspectives.

In this article there is analyzes of current understanding of antroposphere, considering global civilization changes, which cause anthropological crises and put future of the civilization into the danger.

Key words: antroposphere, noosphere, nature, culture, humanity, ecology, ethics.

УДК: 159.922.4

Т.В. Довбенко,

ст. викладач НУФВіС України

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються особливості етнопсихологічних типів характерів українців, як носіїв національної ментальності. Автор подає систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу відомих етнопсихологів, етнографів, соціологів, істориків.

Ключові слова: менталітет, етнопсихологія, національний характер, психотип.

Події останніх років показали високу значимість національного фактору у житті суспільства. Проблема етнопсихологічних особливостей обумовлена особливістю сучасного етапу розвитку суспільства, що відчуває загально соціальну глибоку кризу і перехід до нового якісного стану. Україна переживає непростий час перебудови всіх сторін суспільного життя, а тому необхідно вирішувати складні специфічні задачі етнопсихологічного характеру.

Національні ціннісні орієнтації формуються впродовж століть і тисячоліть. Разом з тим різкі зміни економічного, суспільно-політичного, духовного життя корінної нації приводять до перегляду цінностей. Загальнолюдські цінності залишаються, а політичні, економічні, соціальні та ін. зазнають певних, а часто і значних змін.

Багато дослідників згодні з тим, що на протязі останніх півтори тисячі років в житті людства відбулися значні переми: змінилися суспільно-економічні формації, з'явилися нові суспільні класи і соціальні системи, склалися нові етнічні відносини. Ці трансформації внесли величезні зміни у духовне обличчя народів. Нам потрібно, за висловом Ю.Липи, «звільнитися від змови істориків» як чужоземних, так і своїх перешиванців, які неправильно, спотворено подавали історію землі нашої, мови нашої, культури нашої і нашого українського характеру. З такого «подання», з таких необ'єктивних оцінок велика нам кривда:

«... моральної кривди не знає тільки той народ, який уміє пізнавати себе сам і сам оповідає собі власну історію та й плекає власну культуру, а коли йому його «літеру» тлумачить загарбник, ясна річ, той тлумачитиме її за власним розумінням та баченням і на користь собі, а не поневоленому народові» [3, 5].

Сьогоднішній аналіз історико-культурних та геополітичних умов формування українського характеру, нашого національного самоусвідомлення свідчить про ряд відхилень, що сформувався у наших характерах під впливом цих умов. З одного боку вони полягають у відмові від власної гідності, у байдужості до національних цінностей і бідності національних почуттів, з другого – гіпертрофія національної психіки, сприйняття себе мало не пупом землі. Ці відхилення є своєрідною реакцією на той національний гніт і те зазіхання на наше національне «я», яке пережив український народ впродовж багатьох століть.

Методів з'ясування етнопсихологічних особливостей у формуванні національної психіки багато. Деякі західні дослідники підтримують теорію “психоаналітичного підходу” З.Фрейда, який полягав у спробі пояснити всі психічні суспільні процеси несвідомими потягами людини, серед яких велике місце відводиться статевому інстинкту. Російський психолог К. Кавелін вважав, що “ Народ являє собою таку ж органічну істоту, як і окрема людина. Починайте досліджувати окремі його вдачі, звичаї, поняття і зупиніться на цьому – ви нічого не визнаєте. Вмійте подивитися на них у взаємозв'язку, в їх відношенні до цілого народного організму, і ви підмітите особливості, що відрізняють один народ від іншого”.

Людині завжди необхідно відчувати себе частиною “ми”, і етнос як раз і є такою групою підтримки, адже виконує важливі для кожної людини функції:

- 1) орієнтувати в оточуючому світі, надаючи відносно упорядковану інформацію;
- 2) задавати загальні життєві цінності;
- 3) захищати, відповідаючи не тільки за соціальне, але й фізичне самопочуття.

В українській психологічній науці відомий ряд методів, що визначають чинники формування етносу. О. Кульчицький пропонує застосувати “метод генетичного дослідження”, який полягає у використанні факту, що душу народу формували століттями наступні фактори:

- 1) расові (підтримували Щербаківський І., Липа Ю.)
- 2) геопсихічні (частково Костомаров М., Липинський В., Янів В.)
- 3) історичні (частково Костомаров М., Ярема Я., Феденко В.)
- 4) соціопсихічні (Костомаров М., Липинський В.)
- 5) культуроморфічні (Мірчук І., Чижевський Д., Ярема Я., Щербаківський І., Ващенко Г.)
- 6) доглибиннопсихологічні.

Кожний із цих факторів важливий по своїй суті і мав, безперечно, великий вплив на формування, зокрема, українського етносу.

Л.Н. Гумільов, проводячи свої дослідження, підходив до проблеми концептуально: він розглядав етнос як маргінальне утворення, що знаходиться на стику соціального і природного світів і являється їх сполучною ланкою. На його думку, етнос – це динамічна система: з одної сторони, верхня ланка біоценозу, з іншої – частина соціуму, суспільного організму, який складають реальні живі люди, члени тих чи інших співтовариств. Поняття етносу не співпадає ні з біологічним поняттям раси, ні з соціальним поняттям національності. Етноси виникають, розвиваються і щезають, проходячи у своєму розвитку закономірні фази етносу. Етнос – не стан, а момент процесу, тобто етнос має вік. В силу своєї природи етнос після життя залишає слід як в пам'яті, фіксованій історією, так і на поверхні Землі, в її ландшафтах.

Однією з головних ознак етносу є усвідомлення її членами своєї єдності – етнічної самосвідомості. Що формує цю самосвідомість? Перш за все – школа, яка покликана не тільки навчати і передавати знання, але й виховувати. Тому що навчання і виховання доповнюють один одного, підкріплюють. “Коли, з одного боку, послідовно ведене навчання стається автоматично вихованням, тоді – з другого боку – через відповідне виховання ми можемо скріпити навчальний процес, і тому, напр., так дуже важливо при навчанні використати самовиховні організації, які навчання непомітно влітають у свою виховну програму...” [1, 23].

Виховання також повинно мати певне спрямування – виховний ідеал. Над цим питанням розмірковував відомий український педагог, професор Українського Вільного Університету – Г. Ващенко, у своєму підручнику “Виховний ідеал”, він дав картину ідеалу людини, як його собі українці впродовж століть уявляли та ставив в центр своєї виховної системи релігійне та патріотичне виховання. Національний виховний ідеал базується на загальнолюдському, доповнюючи його тими рисами, які відповідають духовності, чи звичаям даного народу. Наш національний виховний ідеал тісно пов’язаний з християнським виховним ідеалом. І. Мірчук вважав, що релігійність є основною прикметою слов’ян. Глибоку релігійність українця відзначав перший український етнопсихолог М. Костомаров. Виховний ідеал тісно пов’язаний з етнопсихологією, з ментальністю та вдачею даного народу. Врахування цих факторів необхідне для збереження національної самобутності народу.

Переважає більшість українських дослідників, аналізуючи український характер і вдачу, виходили з визначального впливу географічного і геополітичного розташування України, особливостей клімату та господарського життя. Зв’язком українця з землею пояснюється домінування емоційного над раціональним. Більше того, В.Липинський вважав родючу землю і сприятливий клімат не лише благом, а й фактором, що спричинює українську недержавність. Адже такі умови швидко призводили до «дегенерації громадських інстинктів», розвивали лінощі і нездатність до постійного, тривалого і методичного зусилля [4, 32].

Вплив геополітичного становища на формування менталітету українців теж неоднозначний. Ним пояснюється надзвичайне прагнення свободи, стихія вільної самодіяльності особистості, природний демократизм. Вони спонукають до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації на локально-суспільному та особистісному рівнях, і водночас до анархізму. Так, М.Костомаров характеризує Україну як соціальну спільноту, яка з давніх-давен знати не хотіла «ні царя, ні пана», а Д. Яворницький дає оцінку запорозькому козацтву як хранителю політичних і суспільних ідеалів українського народу, соціального феномена, що слугував «живим провісником свободи», «живим протестом проти насилля і рабства». І. Лисняк-Рудницький розглядав степ не як ворожий і чужий українцеві, а як формотворчий чинник українського характеру. «Українська людина пограниччя був козак, що в XVI – XVII століттях став репрезентативним типом свого народу» [5, 67].

Багато українських вчених намагалися дати відповідь на питання: “У чому причина наших історичних бід?” Можливо геополітичне становище – на перехресті доріг без природних охоронних границь, а може чисельна перевага ворогів, які прагнули розділити українські землі.... Разом з тим виникало питання причин наших політичних катастроф у роки Визвольної війни, Визвольних змагань та і в сьогоденні. Що це? Наша вдача чи наша національна хиба?...

Відповіді на ці питання шукали відомі дослідники: В. Липинський, В. Донцов, Ю. Липа, Д. Віконська та інші. Всі вони різними шляхами прийшли до одного висновку, що, говорячи словами німецького філософа Й.Г Фіхте: “Тільки повне перетворення – лише початок цілком нової духовності може нам допомогти”. Цей песимістичний висновок намагається заперечити сучасний дослідник А. Великий. Він вважає, що не дивлячись на всі лихоліття, на всі катастрофи український народ таки вижив, зберігся, і цей факт пояснюється рисами української вдачі. Зокрема, високими моральними якостями, які склалися на основі синтезу добра, краси, правди і справедливості. Д. Чижевський виділяв такі основні риси психічного укладу українця: емоційність, сентименталізм, чутливість та ліризм, з другого боку – індивідуалізм та прагнення до “свободи”, яке у певних випадках “веде до самоізолювання, до конфлікту з усім та усіма, до розкладу усякої життєвої форми ” і, нарешті, третя риса – неспокій і рухливість “більш психічні, ніж зовнішні ” [8, с. 95], що, в свою чергу, сприяє здатності сприймати нове, створює передумови до психічної революції, але ця риса має і негативний вияв – тенденція до протиборства, руйнування, з чим пов’язані криваві сторінки української історії.

Історико-культурні та геополітичні умови формування українського характеру, української свідомості склалися в процесі різноманітних взаємодій і взаємовідносин з іншими багатьма чисельними народами Заходу і Сходу, Півночі і Півдня. Саме згода і гармонія,

мир, а не боротьба, є духовними цінностями українців. Українські мислителі в будь-які часи завжди намагались зайняти примирливі позиції, віддавали справедливу оцінку навіть протилежним їх думкам. «Філософія серця», «плюралістична етика» (Г. Сковорода), духовне усамітнення (М.Гоголь) – це визнання за кожною людиною права на власну думку, власний індивідуальний етичний шлях. На визначальну роль емоційності в українському національному характері вказував і В. Липинський. Ця перевага емоційності над раціонально-вольовими компонентами є згубною, на його думку, для політики та й взагалі для суспільного життя.

Інтровертизм українського характеру, його делікатність і вразливість, швидкі перебіги у настроях під впливом певних подразників, підкреслював доктор І. Мірчук, який твердив, що українцям властива «...перевага почувань, приступність найглибшим відрухам любови, що грає провідну роль в їх духовному житті, але дуже часто це почування з якоїсь малоповажної причини переминюється у свою протилежність, у розумово незбагненну, але чуттєво зрозумілу ненависть» [7, 18].

З останнім твердженням автора про такі різні контрасти українського характеру – від любові до ненависті – можна не погодитись, бо й сам І. Мірчук трохи нижче визнає, що «... українці в своїх переконаннях ніколи не засліплені». Вроджену емоційність, більше того пристрасність українського характеру, як внутрішню (ендогенну) рису О. Кульчицький виводить із впливу прекрасної української землі – доброго, ласкавого, щедрого, плодючого чорнозему. На його думку, така земля не може не впливати на підсвідомі структури психіки тих, хто на ній працює

Українському народові властива індивідуальна форма «цілепокладання» та особиста відповідальність за наслідки реалізації цілей. Це явище прогресивне, бо воно є передумовою появи людини, здатної до свідомого створення нового громадянського суспільства.

Український індивідуалізм певною мірою поєднує нас з індивідуалістичною Європою, але, перейшовши межі, веде нас до анархізму. «У вдачі українського народу переважає особиста воля» – зауважував М. Костомаров понад сто років тому.

Після руйнування української автономії та реалізації російською монархією курсу на русифікацію й закріпачення козацтва (за неповним московським переписом 1654 року воно становило близько 50% усього населення), демократичні цінності українського характеру (хорообрість, відкритість, тяжіння до рівноправ'я та ін.) поступово «вимиваються» і слабнуть. Цей процес значною мірою підсилюється переходом або перетягуванням значної частини української еліти в російську адміністративну і культурну сфери. Так, «на зорі становлення російської академії наук серед 20 академіків 13 були українцями, вихованцями Києво-Могилянської академії. В 1775 році з 10 членів священного Синоду 9 були українці. Із 127 архієреїв Росії – 70 були українцями» [2, 19].

Чужу культуру збагачували сотні і тисячі талановитих українців, починаючи з відомих Ю. Котермака, Ф. Прокоповича, Е. Славинецького, Г. Кониського і, завершуючи, постатями останніх століть: М. Остроградського, Ю. Кондратюка, А. Люльки, І. Пудія, В. Вернадського, не говорячи уже про таких видатних митців і педагогів, як І. Репін, П. Чайковський, М. Гоголь, К. Ушинський та ін.

Як і за «польської доби», колишня українська старшина у своїй більшості перейняла тепер же «малоросійську свідомість» і стала найбільшим ворогом української самобутності. Як вважає дослідник В. Яворський, у психіці зрусифікованих українців панує роздвоєність. Вони, будучи за духом українцями, за формою намагаються бути росіянами. Це спричиняє нерозв'язний конфлікт між їх внутрішніми бажаннями і способами їх зовнішньої реалізації. У результаті дух не знаходить матеріального виявлення, а матеріальне позбавлене духу.

Саме під впливом історико-культурних та геополітичних умов у характері українців сформувались і такі негативні риси як пасивність, втеча від дійсності в умовах невдачі: «Брак зовнішнього успіху скріплює інтровертність українця, але рівночасно й пасивізм (знеохоту), спричиняючись рівночасно до своєрідної утечі від дійсності, до ілюзійонізму. ...Так, отже, українець настроєний, але без сили волі у прямуваннях». А скільки тих зовнішніх невдач та розчарувань було! І осіли вони в характерах наших предків не тільки у формі пасивності, втечі від дійсності, але й в почуттях зависті, агресивності..., українець

нерадо спричиняється до успіху сильнішого, авторитет якого мав би визнавати»[4, 89].

Така контрастність рис українського характеру є відображенням суперечності та зміни історико-культурних та геополітичних умов, у яких він формувався. Різного роду соціальні та політичні зміни, намагання впродовж віків то боротись з негативними впливами, то пристосовуватись до нових обставин породили і певну непослідовність в характерах окремих людей. Це дало підстави І. Драчу у вірші «Вердикт» написати: «...кожен українець – це троїсті музики, одне думає, друге каже, а третє робить».

Глибоко проблемами української вдачі займався відомий вчений, який довгий час був ректором Українського Вільного Університету Володимир Янів. Його перу належить ціла низка праць: “Нариси до історії української етнопсихології”, “Релігійність українця з етнопсихологічного погляду”. Предметом дисертаційного дослідження В. Яніва була тема: “Психологічні основи окциденталізму”, в ній він підняв питання приналежності України до Європи, психологічних основ європеїзму. Питаннями окциденталізму займалися також Б. Крупницький, І. Мірчук. Вони вважали, що коли Україна є вже географічно “на грані двох світів”, то ця граничність повинна була виявитися у геополітичному значенні. Тому географічна та геополітична розмежованість не могла не вплинути на духовність, на формування національного характеру та української вдачі. В. Янів припускав, що: “...Ми, належачи в основному до Європи, надто віддалилися від неї, викресати в собі досить волі, необхідної для збудування власної держави, але не наблизилися настільки до Азії, щоб дати вести себе власному деспотові. Духова межовість виявляється таким чином не державотворчим чинником” [7, 16].

В. Янів через порівняння специфічних рис, притаманних Європі та Азії, намагається показати відмінність у психіці, свідомості, духовності європейців та азіатів. Він цитує висловлювання Честертона, який вважав, що “боротьба між Азією та Європою ніколи не припиниться, бо основні різниці не допустять до замирення”. Досить багато уваги автор надає дослідженню місця Росії. Зокрема, говорячи про пасивність росіян, знаходить подібність їх із індійцями: ідеал Нірвани у індійців і нігілізм у росіян. Пасивізм проявляється і у вірі до Бога: “бути слухняними, заглибленими під божий покров”. Європейці ж дієві настільки, що не мають часу її (дію) аргументувати. Цікавий вислів належить Гессен, який підкреслював, що “ в росіян все є “попри ” себе. Він є істерик, пияк, злочинець, поет, святий – все в одній особі”. Причиною російських контрастів є і пограниччя Росії – на межі Заходу і Сходу, і расові компоненти російського народу: татарська і слов’янська кров. Виходячи з цього можна говорити , що Росія швидше азіатська держава, з притаманними для Азії особливостями

Питання приналежності України до Європи чи до Азії є й сьогодні актуальне. Йде боротьба на державному рівні за визначення геополітичних інтересів України: орієнтуватися на Європу, чи шукати своє майбутнє в Азії, в Росії. Як не прикро, але на двадцятому другому році незалежності України її громадяни, в основній масі, не ідентифікують себе “населенням України». За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України “Українське суспільство” із 1800 респондентів – 35% вважають себе населенням України, 18% – населенням Радянського Союзу, 6% – населенням світу і лише 3% населенням Європи. Якби референдум щодо незалежності України відбувся у квітні 2011 року, населення переважною більшістю (47%) проголосувало б за незалежність (проти – 28%). Водночас порівняно з опитуванням 2001 року, проведеним напередодні 10-річчя незалежності, кількість прибічників незалежності сьогодні зменшилася на 10% – їм зараз «байдуже», незалежна Україна чи ні. Попри це, 47% населення у рік 20-річчя незалежності шкодують через розпад СРСР (не шкодують 30%, головним чином у Західній Україні). В такій ситуації говорити про національну самосвідомість, про національні пріоритети важко [6, 20].

На сьогодні суспільство поділене на групи, причому одні з них мають доволі чіткі контури суспільної тотожності, а інші – розмиті. Подібні розбіжності і у відношенні до союзу з Росією і Білорусією: позитивно – 28%, негативно – 18%, до вступу у Європейський Союз схиляється більше – 56%, проти – 8%. І в той же час 47 % населення України за надання російській мові статусу офіційної, 36%- проти.

Оцінюючи український характер бажано уникати його романтизації. Є в ньому багато позитивного і, на жаль, є немало негативного. Тут на думку приходять слова автора «Української Малої Енциклопедії» (1957-1967 рр.) Є.Онацького, який говорив, що кожен мав можливість спостерігати, як легко в нас люди гніваються, сердяться, ображаються, запалюються, підпадають під вплив різних демагогів, як легко вірять різним наклепам, як легко обурюються і змінюють свої політичні орієнтації. Глибоке знання базових рис української вдачі має сприяти (разом з іншими чинниками) осмисленню напрямків творення і розвитку вітчизняного державотворчого процесу з урахуванням світової практики й самобутності історичного досвіду українського народу.

Література:

1. Гумил'єв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. СПб.: Кристалл, 2001
2. Грабовський С. Українська людина та українське буття // Сучасність. – 1997. – № 3. – С. 5-6.
3. Липа Ю. Призначення України.- Львів, 1991 – 287 с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського анархізму. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. XXIII.
5. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.: В 2 т. – К., 1994. – Т.1.
6. Україні – 20: погляд соціолога <http://dif.org.ua/en/polls/2011-year/ukraini--20-pogljad-sociologa.htm>
7. Мірчук І. Призначення нації // Основа. – 1993. – № 23(1). – С. 148-152
8. Чижевський Д. Українська філософія // Філософські студії.–1993.– №1. – С. 48–157.
9. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 191.с.

В статье рассматриваются особенности этнопсихологических типов украинцев, как носителей национальной ментальности. Автор подает систематизированное изложение научных концепций и взглядов на проблемы психологии народа известных этнопсихологов, этнографов, социологов, историков.

Ключевые слова: менталитет, этнопсихология, национальный характер, психотип.

In the article peculiarities of ethnic-psychological types of characters of Ukrainians as bearers of national mentality are analyzed. The author gives the systematic review of scientific conceptions and views on problems of psychology of a nation by famous ethnopsychologists, ethnographers, sociologists, historians.

Key words: mentality, ethnical psychology, national character, psychotype.

Л.З. Андрусів,

кандидат філософських наук,
доцент Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

ПРОБЛЕМА ДІЇ ТА СПОГЛЯДАННЯ У ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті на основі праць мислителів полемічної літератури досліджується проблема дії (actio) та споглядання (factio), що вплинула на пожевавлення раціоналістичного дискурсу. Питання про активне та пасивне ставлення до суспільно-політичного життя проаналізовано в контексті поглядів К. Поппера на два види суспільства: відкриті – подібні Сократу (раціональні), та закриті – подібні Платону (іраціональні).

Ключові слова: полемічна література, раціоналістичний дискурс, духовний розум, плотський розум.

Актуальність дослідження проблеми дії та споглядання у полемічній літературі зумовлена обґрунтуванням формування української раціоналістичної традиції. Періоду українського Відродження присвятили свої дослідження І. Захара, М. Кашуба, Р. Множинська, В. Литвинов, І.Паславський та багато інших.